

УДК 378.3

Світлана Горбулінська,
Лідія Боднар,
Оксана Щербакова

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

У статті досліджено актуальну проблему навчальної діяльності, яка потребує подальшого вивчення, зумовлену вимогами сучасного суспільства до знань та новими умовами освітнього процесу; з'ясовано сутність мотивації навчальної діяльності та особливості її формування, визначено педагогічні умови формування навчальної мотивації; обґрунтовано зовнішню та внутрішню мотивації школярів у навчальній діяльності; показано залежність успішності від мотивації навчання; визначено роль факторів соціального середовища на розвиток мотивації навчання.

Ключові слова: педагогічні умови, мотивація, навчальна діяльність, мотивація навчання, процес пізнання, позитивне ставлення, успішність, моральні цінності.

Investigational issue of the day of educational activity, which needs subsequent study, predefined the requirements of modern society to knowledges and new terms of educational process. One of the ways of forming a positive attitude of students towards learning is to create a system of motives for the activity of the individual, which is subject to pedagogical management and provides definition of the student's behavior and their relation to the study of educational subjects. Motivation encourages the student to work through the development of interests, needs, aspirations, emotions, beliefs, ideals, attitudes. Promotes the emergence of their educational initiative and love for learning, motivates them to act with maximum energy in different educational situations. It was found the essence of motivation of educational activity and feature of its forming, certainly pedagogical terms of forming of educational motivation. Grounded external and internal motivations of schoolboys in educational activity. Dependence of progress is rotined on motivation of studies. Undoubtedly, the role of factors in the social environment influences the development of learning motivation.

Key words: pedagogical terms, motivation, educational activity, motivation of studies, process of cognition, positive relation, progress, moral values.

Соціальне замовлення суспільства вимагає від закладів освіти підвищення якості навчання та виховання, розвитку та формування конкурентоспроможного випускника. Завдання освітян полягає у формуванні всебічно

розвиненої особистості: її емоцій, волі, характеру, мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, інтелекту, моральних якостей. Сучасний вчитель передусім має задіяти в навчанні такі ресурси, які пробуджуватимуть і підтримуватимуть в учнів інтерес до процесу пізнання нового.

Одним із шляхів формування позитивного ставлення школярів до навчання є створення системи мотивів діяльності особистості, яка піддається педагогічному управлінню і забезпечує визначення поведінки учнів і їх ставлення до вивчення навчальних предметів. За таких умов важливого значення набуває мотивація як важливий компонент освіти. Від мотивації учня залежить його успішність, глибина й міцність знань, бажання і здатність навчатися протягом усього життя.

Сьогодні найгостріші проблеми навчання і виховання пов'язані з демотивацією основної маси школярів, зі зниження базових показників навченості та вихованості, тому увага педагогів та науковців зосереджена на мотиваційному аспекті навчальної діяльності і потребує подальшого вивчення у зв'язку з вимогами сучасного суспільства до процесу та результатів навчання, новими умовами освітнього процесу у школі, які мають узгоджуватися з реаліями сьогодення. У вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі є чимало напрацювань таких учених, як М. Алексеева, Л. Божович, О. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Синиця, В. Сухомлинський та інші.

Вперше термін «мотивація» був використаний у 1900 році А. Шопенгауером і надалі трактувався як пояснення причини поведінки людини, оскільки саме мотивація має найбільший вплив на її діяльність. Під мотивацією розуміють сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості. Є чимало визначень терміна «мотивація». У науковій літературі вона визначається як рівень зусиль, які особа готова зробити для досягнення певної мети [4].

Саме мотивація формує поведінку особи, яка потрібна для реалізації поставленої мети. Психологія трактує мотивацію як формування, спрямування, інтенсифікацію та підтримку певного виду поведінки людини.

Мотивація спонукає школяра до діяльності через розвиток інтересів, потреб, прагнень, емоцій, переконань, ідеалів, установок, сприяє появі у них навчальної ініціативи й любові до навчання, спонукає їх діяти з максимальною енергією в різних навчальних ситуаціях. Аналіз літературних джерел показав, що однією з центральних проблем у педагогічній психології є також проблема мотивації навчання, оскільки і результат, і процес засвоєння знань значною мірою залежать від залучення до навчального процесу, зацікавленості особистості тих, хто навчається. За теорією інтелекту Р. Стернберга, який довгий час вивчав можливості прогнозування успіху у навчальній та професійній діяльності, мотивація є кращою запорукою успіху, ніж інтелект [2].

Відомий психолог Є. П. Ільїн, досліджуючи питання мотивів та

мотивації обґрунтував, що під мотивом навчальної діяльності розуміють усі чинники, які зумовлюють вияви навчальної активності: мету, потреби, установки, почуття обов'язку, інтереси. Не існує єдиного розуміння навчальної мотивації та класифікації навчальних мотивів. У психолого-педагогічній літературі використовують подібні, але не синонімічні поняття для позначення цього феномену, а саме: навчальна мотивація, мотивація навчання, мотивація навчальної діяльності, мотиваційна сфера, мотиваційний синдром [4].

Навчальну мотивацію, як окремих вид мотивації, характеризує психолог І. О. Зимня. Вона розглядає її як діяльність навчання або навчальну діяльність, яка визначається низкою специфічних для цієї діяльності чинників: системою освіти, закладом освіти, де відбувається навчальна діяльність, особливостями організації освітнього процесу, особливостями суб'єктів навчальної діяльності (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка), суб'єктними особливостями педагога, системою його відношень до учня, специфікою навчальної дисципліни [3].

Загальну картину вікової динаміки мотивів навчання досліджували та зазначили їх особливості такі психологи: О. М. Леонт'єв, Л. І. Божович, А. К. Марковата [1; 6].

- У свій час сучасна психологічна наука розкриває такі мотиви учення:
- соціальні – це борг і відповідальність, розуміння соціальної значущості учення, прагнення зайняти певну позицію у відношенні з тими, що оточують, дістати їх схвалення;
 - пізнавальні – орієнтація на оволодіння новими знаннями, закономірностями, орієнтація на засвоєння способів добування знань;
 - комунікативні – спілкування з однолітками, дорослими).

Також існують мотиви саморегуляції, до яких відносять орієнтацію на придбання додаткових знань і потім на побудову спеціальної програми самовдосконалення [3, с. 162].

Метою статті є вивчення та аналіз педагогічних умов формування мотивації навчання на уроках біології. Також ми розглядаємо розвиток активної пізнавальної діяльності школярів, як основної умови успішного сприйняття навчального матеріалу та формування знань, умінь і можливостей їх використання на практиці.

Особливо актуальною у сучасній школі залишається проблема зниження пізнавального інтересу та пізнавальної активності учнів, тому робота вчителя має бути спрямована на такі форми і методи навчання біології, які орієнтовані на краще засвоєння учнями навчального матеріалу, підвищення якості вмінь і навичок, реалізацію на практиці принципів педагогіки співробітництва, на формування творчої особистості, яка здатна самостійно осмислювати і аналізувати процеси та явища всесвіту шляхом активізації пам'яті, уяви, фантазії, на розвиток швидкості та гнучкості мислення, оригінальності, допитливості, точності, сміливості як основних

ознак творчих здібностей учнів. Мотивація учнів залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які можуть впливати на формування, підтримку, підсилення та заохочення певного типу поведінки і діяльності учнів. По суті, існує два способи змусити дітей учитися – через активізацію зовнішньої та внутрішньої мотивації.

До зовнішніх факторів мотивації можна віднести школу. Вона сприяє, підтримує чи змінює мотивацію учнів. Саме взаємини у класі, групи однолітків, навчальні завдання, стиль викладання можуть сприяти чи гальмувати мотивацію. Покращити мотивацію учнів школа можна й за допомогою заохочувального навчання, налагодження хороших стосунків учнів з педагогами, однокласниками, батьками, бо саме впевненість школярів у своїй здатності до навчання визначається настроєм та взаєминами вдома та у школі. Недостатня увага вчителів і батьків, неефективна діяльність школи, неякісні навчальні програми створюють умови низької мотивації учнів. Для успішного навчання перед школярами варто ставити високу, але досяжну мету, яка налаштовувала б їх на те, що вони здатні досягти успіху. Учень, який мотивований зовні, бере участь у навчальному процесі заради похвали, визнання та щоб уникнути покарання. При зовнішній мотивації учень мало зацікавлений в саморозвитку і працює на те, щоб заслужити похвалу, отримати хороші бали, а не на розвиток, перспективу. Як наслідок, такі учні вважають причиною своїх невдач та неуспішності зовнішні сили і відчують, що не можуть впливати на ситуацію, що склалася.

За внутрішньою мотивацією учні мають працювати заради цілей, які вони визначили. Це сприяє розвитку глибинного інтересу до предмета та стимулює такі внутрішні фактори особистості, як потреби, інтерес, допитливість, задоволення. Аналіз літературних джерел та сучасної науково-методичної літератури показав, що не існує єдиної формули для мотивації учнів. На неї впливають такі чинники: інтерес до предмета, усвідомлення його корисності, прагнення до успіху, впевненість і почуття власної гідності, наполегливість і терпіння, а також подобається чи не подобається викладач. Потрібно враховувати, що не в усіх учнів сформовані цінності, потреби й бажання. Вчителю важливо створити умови для появи в учнів як зовнішньої, так і внутрішньої мотивації.

Таким чином, до організації навчального процесу відносять забезпечення активної навчально-пізнавальної діяльності, свідоме засвоєння знань, позитивну мотивацію до навчання. Це можливо у вигляді повідомлення теоретичної значущості навчального матеріалу, практичного спрямування знань та можливості їх застосування у повсякденному житті, створення проблемних ситуацій, створення ситуації успіху, постановкою близьких і далеких перспектив у навчанні.

До засобів формування в учнів мотивів і пізнавальних інтересів належать і чітка організація процесу навчання, авторитет учителя, стиль

спілкування та організація самостійної пізнавальної діяльності учнів. Годі, як методи стимулювання інтересу до учіння – це створення ситуацій пізнавальної новизни, ситуацій емоційно-ціннісних переживань, ситуації зацікавленості, використання методів здивування, опори на життєвий досвід учнів, навчальні дискусії, пізнавальні ігри, завдяки переконанням в значущості навчання, заохочення успіхів у навчанні, вправи з висунення та виконання вимог.

Учень на уроці має бути налаштований на ефективний процес пізнання, відчувати особисту зацікавленість в ньому, розуміти що й навіщо він виконуватиме. Позитивний результат навчання без виникнення мотивів неможливий. До прийомів пізнавальних мотивів можна віднести бесіду (у вступному слові вчитель окреслює коло питань, які розглядатимуться на уроці), створення проблемної ситуації (питання, демонстрація експерименту або надання до уваги учнів логічної суперечності), використання прийому здивування, використання творчих завдань, використання під час уроку художньої та наукової літератури, створення ситуації успіху на основі діяльнісного підходу до навчання.

Процес навчання – це цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, у ході якої розв'язуються завдання освіти, виховання і загального розвитку особистості (за висловом відомого педагога Ю. К. Бабанського). Саме сучасні інтерактивні форми та методи навчання на уроках біології дають змогу орієнтуватись на особистість учня, як на суб'єкта навчання, не привчати учня до єдиноправильних істин, до одноманітного бачення світу, а розвивати в дітей прагнення мислити під час розв'язання проблеми, діяти. Інтерактивні технології навчання сприяють розвитку навичок критичного мислення та пізнавальних інтересів учнів, кращому засвоєнню матеріалу, бо впливають не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю. В атмосфері довіри та взаємодопомоги легко робити відкриття, усвідомлювати важливість здобутих знань.

Узагальнюючи вищезгадане можна виокремити такі педагогічні умови мотивації навчання:

1. Актуалізація знань на вступному навчальному занятті має відповідати рівню знань учнів. Для цього корисно проводити тестовий контроль знань перед початком викладання предмету і по його завершенню. Підсумковий тест і демонстрація учням досягнутого є заохочувальним фактором для багатьох учнів. Це сприяє успішному навчанню і викликає в них позитивні емоції.

2. Використання так званого «двостороннього переконання», яке полягає в тому, що вчитель має відкрито визнавати важливість оцінок і, разом з тим, наголошувати на важливості власне навчання, незалежно від оцінок. Для цього доречно використовувати різні форми гумору і випадків з життя, які це доводять, приклади з власного досвіду, з життя інших внутрішньо мотивованих учнів, які будуть підтверджувати користь,

отриману від здобутих у процесі навчання знань, а не оцінок.

3. Формування в учнів внутрішніх установок і високої вимогливості до себе у процесі виконання навчальних завдань. Вчитель має постійно допомагати учням у виконанні творчих проєктів, розділяти складний матеріал чи завдання на невеликі порції, моделювати бажаний процес навчання, допомагати організовувати групи учнів для групової роботи.

4. Формування в учнів розуміння того, яке навчання є для них найбільш ефективним, запропонувати їм аналізувати навчання у класі. Складати навчальне портфоліо роботи учнів з навчального предмету, яке варто обговорювати з учнями з метою аналізу та підведення підсумків у кінці чверті.

5. Створення міцної і згуртованої навчальної спільноти у класі, затишної атмосфери, у якій не буде конфліктів. Для цього потрібно використовувати роботу у малих групах, яким учні дають власну назву. Варто підготувати завдання, які вимагають взаємозалежної роботи учнів для успішного виконання. Створити безпечне, стимулююче і захоплювальне навчальне середовище. Інтерес учнів потрібно закладати в інформацію, приклади та завдання, обговорювати з учнями засади ґрунтовного і детального аналізу проблемних аспектів навчання у класі. Вчитель завжди має думати про те, як його предмет може вплинути на подальше життя учнів.

6. Врахування вчителем індивідуальності учнів класу за статтю, расою, етнічністю, віком, рівнем знань, стилем навчання, соціальним класом, походженням. Вчителям варто урізноманітнювати формати подачі матеріалу, завдання та технологію оцінювання. Учні приносять у клас багатство різноманітних життєво важливих знань, які варто цінувати як вчителю, так і іншим учням.

7. Надати учням можливості здійснювати певний контроль навчального процесу. Вибирати різні завдання, які мають одну й ту ж навчальну мету, запропонувати свою версію підсумкового контролю, проєктів завдань чи іспиту. Вчителям варто обговорювати з ними відповідні критерії оцінювання і давати можливість учням відчути свою відповідальність за навчання.

8. Укладання схеми оцінювання, яка виходить за межі оцінок, балів, відсотків. Наприклад, робота учнів у групах чи написання твору-роздумів у класі може й не оцінюватися оцінками; пошук додаткової цікавої інформації по темі має здійснюватися не на оцінку, а заради нових відкриттів і знань. Обговорення проблеми у класі теж може обходитися без виставлення оцінок.

9. Вчитель має бути зразком у тому, що він пропагує. Формування внутрішньої мотивації необхідне для продовження навчання протягом життя, використовуючи приклади минулого чи теперішнього досвіду

навчання, залучати учнів до неформального оцінювання роботи вчителя.

Зміст навчального предмету «Біологія» надає більші можливості для розвитку мотивації навчання. На нашу думку, для розвитку предметної діяльності необхідно використовувати опис природних об'єктів за планом, проводити аналіз біологічних термінів, використовувати додаткову літературу, проводити біологічні диктанти, фенологічні спостереження, практичні роботи, розв'язувати задачі – новели, проблемні ситуації. Особливу увагу, на нашу думку, у розвитку мотивації навчання займають дидактичні ігри «Пентагон», «Третій лишній» та ін. Успішне виконання таких завдань викликає нове збудження, що проявляється у бажанні самостійно скласти гру, кросворд. Досягненню поставленої мети допомагають різні методи та прийоми проведення уроків, нестандартні уроки. Розвиток особистості школяра відбувається через гру, яка активізує пізнавальну діяльність, допомагає активізувати увагу на природних процесах та явищах, встановленні причинно-наслідкових зв'язків. Використання ігрових форм навчання полягають у тому, що матеріал, який подається у нетрадиційній формі дозволяє старшокласникам отримати гарну вихідну базу для самостійного дослідження спірних питань, виникає інтерес пошуку істини, що потребує використання джерел, які містять дискусійні положення і відповідно збуджують інтерес до пізнавальної діяльності, набуваються уміння і формуються практичні навички.

Оскільки навчальний процес це шлях до вибору професії, потрібно зосереджувати увагу на професійній мотивації. Більшість озвучених на уроках фактів швидко забуваються, тому зміст навчального матеріалу має містити мотив, який збуджує вибір майбутньої професії. До основних мотивів вибору професії школярів треба віднести соціальну значущість і престиж, інтерес до професії, матеріальна зацікавленість, наявність спеціальних здібностей, наслідування батьків, ризик, новизна, інтерес до шкільного предмету. Усі ці мотиви пов'язані між собою. Інтерес до предмету викликає бажання займатися певним видом діяльності, а діяльність сприяє розвитку здібностей.

Отже, в навчальній діяльності має бути присутній навчальний мотив. Критеріями розвитку навчальних мотивів на уроках біології є: пізнавальна активність на уроці, використання додаткової літератури, уміння активно працювати з навчальним матеріалом, самостійність у розв'язування задач, прагнення до виконання завдань підвищеної складності, розуміння значущості біологічних знань, інтерес до біологічної професії. Показниками формування мотивації навчання школяра є його допитливість, прагнення задовольнити свою допитливість, бажання самовдосконалюватися та досягати поставленої мети. Адекватність вибору стратегії і тактики навчання на уроці сприяє повноцінному розвитку особистості. Розвиток позитивної мотивації на уроці – це один із засобів розвитку

особистості учня.

Предметом подальших досліджень має бути інноваційна діяльність вчителя на уроках біології, оскільки лише на практиці можна експериментувати і переконатися в ефективності методик навчання, коригувати їх, здійснювати докладну структурування досліджень навчально-виховного процесу, пропонувати нові технології та методи навчання. Інноваційний підхід забезпечує позитивну мотивацію здобуття знань, активне функціонування інтелектуальних і вольових сфер, сприяє розвитку творчої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов В. Основи теорії педагогічних завдань / В. Аванесов // Відкритий урок. – 2009. – № 6. – С. 22–26.
2. Гулеватий В. Л. Шляхи підвищення мотивації навчання / В. Л. Гулеватий. – Вінниця, 2006. – С. 12–13.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2004. – 384 с.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
5. Канюк С. С. Психологія мотивації : навч. посіб. / С. С. Канюк. – К. : Либідь, 2002. – С. 238–248.
6. Якунин В. А. Педагогическая психология / В. А. Якунин. – СПб. : Полиус, 1998. – 639 с.